

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, у ході дослідження за допомогою методів багатомірного математичного моделювання були виявлені симптомокомплекси особистісних індивідуально-психологічних властивостей фахівців екстремального профілю, що обумовлюють їхню психологічну сумісність і згуртованість у складі малих функціональних груп. Показано доцільність їхнього використання для довгострокового прогнозування психологічної сумісності й згуртованості фахівців малих функціональних груп із зовнішнім статусом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Аспект-пресс, 1996. – 358 с.
2. Багрецов С. А. Диагностика социально-психологических характеристик малых групп с внешним статусом / С. А. Багрецов. – СПб. : «Лань», СПб. : Ун-т МВД РФ., 1999. – 640 с.
3. Бодров В. А., Орлов В. Я. Психология и надежность человека в системах управления техникой / В. А. Бодров, В. Я. Орлов. – М. : ИП, 1998. – 285 с.

УДК 159.9 : 159.94

Краснокутський М.І., начальник кафедри фізичної підготовки НУЦЗУ

ВІДНОШЕННЯ ДО ЖИТТЯ ТА СМЕРТІ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ

В статті подано обґрунтування та розкриття відношення рятувальників до життя та смерті як до основних складових дефініцій їх професійної діяльності в умовах підготовки та проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації природного, техногенного або соціального походження.

Ключові слова: життя», смерть», особистість, критична ситуація», стрес, посттравматичний стресовий розлад.

В статье приведено обоснование и раскрытие отношения спасателей к жизни и смерти как к основным составляющим дефиниций их профессиональной деятельности в условиях подготовки и проведения аварийно-спасательных и других неотложных работ по ликвидации последствий чрезвычайной ситуации природного, техногенного или социального происхождения.

Ключевые слова: жизнь, смерть, личность, критическая ситуация, стресс, посттравматическое стрессовое расстройство.

Постановка проблеми. Специфіка службової діяльності персоналу Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи містить у собі

постійний підвищений фактор ризику, напружене виконання завдань в умовах недостатньої, невизначеної інформації, дефіциту часу, високої відповідальності за результати праці. Пожежні та рятувальники в багатьох випадках залишаються останньою надією у постраждалого населення на можливість залишитися живими та отримати дієву допомогу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Професійна діяльність працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України протікає в умовах несприятливого впливу цілого ряду фізичних, хімічних, біологічних та інших патогенних факторів, здатних викликати різні негативні психічні стани. У подібних ситуаціях неправильні дії, обумовлені негативним психічним станом, недостатньо високим рівнем професійної підготовки, неадекватною поведінкою рятувальників, можуть призвести до травматизації особового складу й навіть його загибелі. Тому не випадково, що психологічне забезпечення діяльності служби цивільного захисту стає сьогодні одним з найпріоритетніших напрямів у політиці Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (що, до речі, підтверджується відповідними нормативно-правовими документами).

Відомо, що професія «наділяє» людину певними, притаманними тільки даному виду діяльності, рисами. А вже багато чого зі своєї роботи людина переносить у своє життя, оскільки для багатьох людей робота і є життям, або займає більшу його частину. Через це людина починає мислити, відчувати, діяти крізь призму своєї професійної діяльності. Професія рятувальника асоціюється з добротою, відвагою, сміливістю, чуйністю. Певно, такими рисами володіє кожний рятувальник та цінує їх в інших людях. Під впливом професійної діяльності можуть формуватися та змінюватися прагнення людини, її життєві цілі і спрямування, а також смисл життя. Отже, всебічне вивчення смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій рятувальників, їх ставлення до життя та смерті як до основних складових дефініцій їх професійної діяльності дозволить встановити більш ефективні шляхи формування психологічної готовності фахівця МНС до діяльності в умовах надзвичайної ситуації.

Отже, все вищезазначене і підтверджує актуальність та практичну значущість даного дослідження.

Мета нашої роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні та розкритті відношення рятувальників до життя та смерті як до основних складових дефініцій їх професійної діяльності в умовах підготовки та проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації природного, техногенного або соціального походження.

Виклад основного матеріалу. Критичний аналіз існуючих на сьогодні підходів у висвітленні та розумінні таких понять, як «життя» та «смерть», дозволив нам виділити та обґрунтувати чотири основні напрямки, які розвиваються у сучасній психологічній науці:

1. Вивчення психології смертельно хворих і шляхів психологічної допомоги їм (А.В. Гнездилов, К. і С. Гроф, І. Кюблер-Росс, З. Левін, К. і С. Саймонтоні, Дж. Хеліфакс та інші). Відношення й сприйняття смерті у смертельно хворих людей залежать від стадії захворювання, на якій перебуває хворий, і міняється при переході хвороби з однієї фази в іншу. Смерть стає для хворої людини або ворогом, з яким ця людина бореться чи від якого намагається втекти, або довгоочікуваним рятівником від болю і страждань.

2. Дослідження причин суїцидів і суїцидальної поведінки, станів, що передують їм, а також можливих напрямків профілактики суїцидів (А.Г. Амбрумова, О.В. Боєнако, А.В. Маров, Ю.М. Лях, О.В. Тимченко, В.О. Тихоненко та інші). Цей напрямок займається дослідженням причин суїцидів і, у зв'язку із цим, – відношенням до життя й смерті людей, які входять до групи ризику суїцидальної поведінки. Відношення до смерті у таких людей відрізняється від загальноприйнятого за деякими пунктами:

- власна смерть здається їм найбільш прийнятним способом вирішення всіх особистих проблем;
- часто вона носить привабливий характер;
- рівень цінності життя для них нижчий, ніж в інших людей.

3. Дослідження відношення й сприйняття смерті та їх зміни в різні вікові періоди (Ф. Дольто, А.І. Захаров, Д.А. Ісаєв, І.С. Кон та інші). Цей напрямок розглядає відношення людини до смерті як до складного, багат шарового й багатопланового утворення, що відбиває загалом основні вікові, соціальні, релігійні розбіжності, регіональні й національні особливості.

4. Дослідження спогадів людей, що одержали досвід помирання в результаті клінічної смерті (Б. Грейсон, О.П. Лаврин, Р. Моуді, А. Форд, Б. Харрис та інші). Цей напрямок вивчає те, що відчуває людина в момент смерті та в перші хвилини після неї. Психологи, які працюють у цьому напрямку, зайняті вивченням не тільки змісту подібних переживань, але й того, як можна допомогти людям пристосуватися до своїх переживань та їхніх наслідків, адже часто таке пристосування вимагає перегляду всіх цінностей, інтересів і відносин.

Зацікавлене й турботливе ставлення до проблем людського буття й глибинних переживань особистості переважало у психології не завжди. Відношення до двох найбільших основ існування – життя й смерті – змінювалося у психологічній науці відповідно до її власного зростання й розвитку.

Психологія на початку ХХ століття «підхопила» з рук філософії образ смерті, що став на той час жахливим, неприйнятним для людини й повністю розділений з життям. Така «спадщина», що дісталася першим концепціям у психології (біхевіоризму і психоаналізу), виразилася у відхиленні й недостатній увазі до теми смерті. Особистість, організм,

психіка й, відповідно, ціль всього людського життя розумілися в даних напрямках досить механістично.

Але, розвиваючись, наука про душу стала прагнути повернути поняттям «життя» й «смерть» колись загублену гармонію. Це висвітилося не тільки у визнанні їх законного місця в системі психологічних знань і впливі на становлення особистості, але й у визнанні їх тісного взаємозв'язку. Поняття життя й смерті стали наближатися одне до одного, усе більше інтегруючи в собі досвід людського існування.

Для того, щоб чіткіше побачити динаміку уявлень про життя й смерть у психологічній науці ХХ століття, розглянемо уявлення різних психологічних шкіл відносно цих проблем більш детально.

Наприклад, З. Фрейд у своїх ранніх роботах, що стосуються теорії психоаналізу, пов'язував страх смерті із тривогою. Він вважав, що тривогу викликають обставини, які асоціюються з ранніми, давно забутими ситуаціями страху та безпорадності; тривога в даних випадках може бути пов'язана з розлукою, страхом кастрації або ховатися в едіпових стадіях розвитку лібідо. Цю ідею підтримував і його учень Отто Фенікел, який вважав, що ідея власної смертності є суб'єктивно безглуздою, тому що цей страх приховує інші підсвідомі ідеї (наприклад, страх втрати любові; страх перед власним збудженням, особливо перед сексуальним оргазмом).

Пізніше З. Фрейд виділив два інстинкти, які рухають людиною, – це інстинкт життя (Ерос) та інстинкт смерті (Танатос). Ці інстинкти – це сили, що володіють свідомим і несвідомим життям людини. Тож Ерос прямо пов'язаний з ідеєю самозбереження, а Танатос із ідеєю того, що люди спонукаються прагненнями до саморуйнування й смерті. Таким чином, ці інстинкти перебувають у перманентному стані конфронтації.

З. Фрейд виходить з того, що в сьогоденні смерті не існує; це майбутня подія. А оскільки ця подія, локалізована в майбутньому, ще не пережита по-справжньому, то вона не може існувати в несвідомому, тож не може впливати на поведінку. У такий спосіб З. Фрейд розглядав страх смерті або як різновид будь-якого первинного страху, або визначаючи прагнення до смерті як один із двох фундаментальних потягів, що лежать в основі всієї поведінки.

Ерих Фромм намагався уточнити концепцію смерті Фрейда. На його думку, гіпотеза про існування інстинкту смерті вирізняється тим достоїнством, що вона відводить важливе місце руйнівним тенденціям, які не приймалися до уваги в ранніх теоріях Фрейда. Таким чином, якщо говорити про некрофілію як про одну з можливих життєвих орієнтацій, Е. Фромм мав на увазі тягу до руйнування – прагнення зробити життя механічним, контрольованим, омертвілим. Друга можлива орієнтація – біофілія, навпаки, характеризується інтенсивним спонуканням зберегти своє життя й гаряче любити все живе на Землі. Фромм визначав біофілію за допомогою таких якостей, як турбота, відповідальність, повага й знання.

На відміну від всіх інших теоретиків психоаналізу, К. Юнг мав глибокі знання містичних традицій та з більшою повагою ставився до духовних аспектів психіки й людського існування. На відміну від свого вчителя, К. Юнг розглядав сексуальність як домінуючу силу першої половини життя, а проблему біологічного старіння й наближення до смерті – як основну в другій його половині. Він вважав, що в нормальних умовах заклопотаність проблемою смерті виникає в більш пізні десятиліття життєвого шляху, прояв же її на ранніх етапах звичайно пов'язаний із психопатологією. Становлення індивідуальності, яке описував К. Юнг як процес індивідуації, приводить до психологічної повноцінності особистості й містить у собі дозвіл проблеми смерті.

На думку В. Райха, засновника тілесно-орієнтованої терапії, містичні схильності відображають закріпачення, тому містичні вишукування можна звести до невірних зрозумілих біологічних потреб. Таким чином, він зводив страх смерті до потреб в оргазмі.

Ці підходи, разом із внесками більш пізніх теоретиків, доповнюють, але не замінюють структурну теорію З. Фрейда. Смерть завжди була включена в динамічну модель психіки, ховаючись за кастрацією, сепарацією й залишенням. У цьому аспекті З. Фрейд і наступна аналітична традиція залишилися занадто поверхневими. Наступні теоретики внесли коригувальний фактор і тим самим дозволили поглибити уявлення про людину.

Одним з авторів, що заслуговують пильної уваги у зв'язку з темою нашого дослідження, був Р. Ассаджіолі, який спочатку належав до школи З. Фрейда й був одним з піонерів психоаналізу в Італії. Однак пізніше він висловив серйозні заперечення проти підходу З. Фрейда й показав недоліки й обмеженість психоаналізу. У наступні роки Р. Ассаджіолі намітив розширену модель психіки й розробив систему психосинтезу як нового методу психотерапії й самодослідження. Його концептуальна система базується на припущенні, що індивід перебуває в постійному процесі зростання, актуалізуючи свій невиявлений потенціал.

Картографія особистості за Ассаджіолі має деяку подібність із моделлю Юнга, тому що включає духовні сфери, колективні елементи психіки, має концепцію надсвідомості й трансперсональний акцент. Важливим у цій концепції, крім іншого, є поняття про те, що певні стани (які іноді вважаються навіть психотичними) вірніше розглядати як духовну кризу, в яку закладена можливість духовного зростання й трансформації особистості. Самоактуалізація, за словами Р. Ассаджіолі, «припускає радикальні зміни «нормальних» елементів особистості, пробудження здібностей, що дрімали досі, сходження свідомості до нових сфер і функціонування відповідно до внутрішніх можливостей, що відкрилися. Тому не слід дивуватися, що такі сильні зміни, такі фундаментальні перетворення відзначені рядом критичних етапів».

На відміну від психоаналізу, в екзистенціально-гуманістичній парадигмі проблемі відношенню до життя й смерті приділяється набагато більше значення. Гуманістична психологія глибоко сягає «корінням» в екзистенціальну філософію, розроблену такими європейськими мислителями й письменниками, як С. Кьєркегор, К. Ясперс, М. Хайдеггер і Ж.-П. Сартр. Розвиток і становлення особистості в гуманістичній психології розглядається як творчий пошук людиною свого призначення, згоди із собою, актуалізації своїх можливостей. Представники гуманістичного напрямку в психології (А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс та інші) розглядають тенденцію до саморозвитку й особистісного росту як споконвічну здатність особистості.

Екзистенціальний погляд на людину бере початок зі специфічного усвідомлення унікальності буття окремої людини, що існує в конкретний момент часу й простору. Кожна людина є унікальною й незбагненою. Цей підхід розвиває ідею про те, що кожна людина відповідальна за те, як і ким вона стає.

З погляду екзистенціально-гуманістичного напрямку особистість сама здійснює вибір між позитивними й негативними можливостями, сама несе за це персональну відповідальність і саме в цьому – потенціали особистісного росту. Вибір у даному напрямку психології завжди пов'язаний з вирішенням фундаментальних (екзистенціальних) проблем, таких, як життя й смерть, воля й відповідальність, сенс життя та його втрата, спілкування й самотність.

Таким чином, кожна людина стоїть перед завданням наповнити своє життя сенсом. Зрозуміло, унікальний людський досвід волі й відповідальності за наповнення свого життя сенсом не дається даром. Іноді воля й відповідальність можуть бути важкою й навіть страшною ношею. У людини є воля вибору, що робить її майбутнє непередбачуваним і хвилюючим. З погляду екзистенціальних психологів, люди усвідомлюють, що вони відповідають за свою долю й тому іноді відчувають розпач, біль, тривогу й страх. Розуміння сенсу життя людини й відношення до її смерті змінювалося у психологічній науці відповідно із її розвитком від психоаналітичного підходу до екзистенціально-гуманістичного. На сучасному етапі розвитку психологічного знання з'являється тенденція до все більшої інтеграції понять «життя» й «смерті» в цілісний досвід особистості й визнання значущості подібного досвіду для особистісного росту й самоактуалізації.

Для рятувальників критична ситуація у деякій мірі є звичною умовою їх професійної діяльності, а від цього сам факт сприйняття суб'єктом праці та обміркування життя є більш цікавим з позицій його емпіричного вивчення. Крім того, на сьогодні не вирішеним залишається і питання про те, чому одна й та ж травматична подія робить безпомічною жертвою одну людину, а іншу не тільки не зачіпає, але часом навіть зміцнює.

Щоб дати повноцінну відповідь на ці запитання, треба чітко усвідомити той факт, що розвиток людини й становлення особистості – процеси нелінійні, їх рух може носити різноманітний характер і залежати від індивідуальних особливостей, а також від соціальних, культурних та інших умов.

Критична ситуація в загальному виді у сучасній психологічній науці визначається як «ситуація, в якій суб'єкт стикається з неможливістю реалізації внутрішніх потреб життя (мотивів, прагнень, цінностей і таке інше)».

Тип критичної ситуації, з погляду Ф.Є. Василюка, складається з чотирьох параметрів:

- 1) специфічної життєвої необхідності;
- 2) зовнішніх умов життєдіяльності, стосовно яких здійснюється робота переживання;
- 3) внутрішніх умов життєдіяльності, стосовно яких здійснюється робота переживання;
- 4) типу активності суб'єкта.

До критичних ситуацій автор відносить:

1. Стрес, що розуміється як організмичний рівень функціонування людини, що свідчить про напруженість вітальних потреб, які задовольняються регулярно, без тривалих відстрочок.

2. Фрустрацію – критична ситуація, що виражається в незадоволенні предметно спрямованої потреби (мотиву) у результаті зіткнення з певним бар'єром, де труднощі реалізації мотиву діяльності стають непереборними, тобто переходять у ситуацію неможливості.

3. Конфлікт, який, на відміну від фрустрації, виникає на основі двох внутрішніх спонукань, що відбиваються у свідомості у вигляді самостійних понять (цінностей). Внутрішній конфлікт протікає у формі особливого «ціннісного переживання».

4. Кризу, яка є ситуацією переживання неможливості реалізації життєвого задуму, що виникає в поворотних пунктах життєвого шляху особистості й завершується або збереженням колишнього життєвого задуму, або переродженням особистості, прийняттям нової життєвої стратегії, нових цінностей.

Як відомо, у своєму розвитку кожна людина проходить декілька універсальних для всього людства стадій, перехід на які супроводжується кризою. Е. Еріксон, наприклад, припускав, що повноцінно функціонуюча особистість формується тільки шляхом проходження у своєму розвитку послідовно всіх стадій і подолання кожної кризи, що супроводжує ту або іншу стадію розвитку.

Однак не тільки розвиток людини, але й процеси становлення особистості також мають неоднорідний характер, наповнений, за словами Е. Йоманс, «крім періодів цілісності й гармонії, поривів радості й натхнення, також і періодами дезорієнтації, відходу назад, боротьби й кризи».

На різних етапах свого життєвого шляху людина стикається із критичними ситуаціями, які можуть спровокувати особистісну кризу. На думку Дж. Якобсона, криза виникає, якщо життєві події створюють потенційну загрозу задоволенню фундаментальних потреб і при цьому вони ставлять перед індивідом проблему, від якої він не може піти і яку не може вирішити в короткий час звичними способами.

У деяких випадках можна виявити ситуації, які стають пусковим механізмом для кризи. Це може бути якийсь фізичний фактор (хвороба, аварія, операція або емоційне переживання), наприклад, ситуації, пов'язані зі смертю коханої людини, втратою родини або роботи; кризи, викликані розлукою, самотністю тощо. Фактори, що визначають кризу, можуть носити не тільки фізичний, а й особистісний і міжособистісний, а також духовний характер.

Іноді в даній культурі за такими кризами закріплюються певні назви – наприклад, «прощання з рідною домівкою» або «кризи середнього й похилого віку». Однак багато з подібних криз залишаються безіменними і являють собою серйозні особистісні потрясіння, що відбиваються як на зовнішній, так і на внутрішній сторонах життя людини.

Будь-які ситуації, що вимагають від людини змін у життєвому стилі, способу мислення або відношень до себе й навколишнього світу можна описати як критичні. В екзистенціальній термінології це можуть бути ситуації «зіткнення зі смертю», причому смерть у цьому випадку розуміється не тільки у прямому, але й у переносному значенні (як «психологічна смерть»). Адже біль або фізичне страждання – це своєрідне запам'ятовування про фізичну обмеженість, кінець й смертність, а щирісередчне страждання, за словами Т. Йоманса, можна розглядати як якийсь досвід психологічної смерті, у тому розумінні, що ми вмираємо як носії старого способу буття й відроджуємося як носії нового».

Криза переміщує людину в маргінальне положення або нейтральну зону; специфічне положення, коли звичні стереотипи мислення й поведінки вже не працюють, а нових – ще немає. Це час між кінцем і початком, «проміжний період». Під час знаходження у просторі між «тим, що вже зруйновано» і «тим, що ще не створено» людина може зрозуміти, що для того, щоб упоратися із критичним періодом у житті, їй треба зустрітися із собою.

Критична ситуація може стати поворотним моментом у житті людини.

Будь-яка криза за своєю природою є амбівалентною, вона містить як позитивний, так і негативний компонент. Негативна складова полягає в тім, що для особистості, яка перебуває в критичній ситуації, характерна завантаженість недозволеними проблемами, почуття безнадійності, безпорадності, переживання життя як «тупика». Тиск цих почуттів штовхає людину до дій, які могли б розв'язати проблему негайно. Якщо криза не вирішена або вирішена неадекватно, то це може привнести в

особистість деструктивний аспект і тим самим ускладнити процес подальшого росту й розвитку. Затяжна криза несе в собі загрозу соціальної дезадаптації, нервово-психічних і психосоматичних розладів.

Але криза – це не тільки «загроза катастрофи», але й можливість зміни, переходу на новий щабель розвитку особистості, джерело сили, – й у цьому її позитивний аспект. Якщо людина адекватно вирішує кризу, то це дає їй можливість перейти на наступний щабель розвитку, стати більш зрілою особистістю.

Отже, ми бачимо, що в період кризи людина є відкритою для нового досвіду, а це значить, що криза може служити підставою для позитивних змін і стати важливим особистим досвідом. Біль, що відчуває людина у кризі, мотивує її на пошук нових шляхів рішення, ресурсів, на набуття нових навичок і, як наслідок, на подальший розвиток. Таким чином, характер кризи можна описати і як такий, що трансформує, тому що він одночасно несе не тільки відмову від старих звичних способів буття, але також пошук і вдосконалювання нових, більш прогресивних.

Криза в цьому випадку може стати для особистості можливістю щось змінити у собі й у своєму житті, навчитися чомусь новому, переосмислити, а іноді й уперше усвідомити свій життєвий шлях, власні цілі, цінності, відношення до себе й до інших людей.

Сутність критичної ситуації – це зустріч старого і нового «способу буття».

Таким чином, щоб розвиватися, актуалізувати свої потенційні можливості, а іноді й просто вижити, людині необхідно вчитися справлятися з різними критичними ситуаціями. Також, ми бачимо, що екзистенціально-гуманістична парадигма, яка стрімко розвивається у закордонній психологічній науці, розглядає розвиток і становлення особистості як творчий пошук людиною свого призначення, злагоди із самою собою, актуалізації своїх можливостей. Життєвий шлях особистості пов'язаний із проходженням різних критичних ситуацій, найдужчими з яких є ті, які пов'язані з усвідомленням власної смертності (невиліковна хвороба, участь у бойових діях) або зіткнення зі смертю іншого (переживання втрати близької людини). Однак в екзистенціально-гуманістичній парадигмі будь-які інші критичні ситуації (вирок про відправлення у місця позбавлення волі, втрата роботи) також можна розглядати як своєрідне «зіткнення зі смертю». Причому, смерть у даному контексті розуміється як те, що трансформує процес, відмова від старих, звичних способів буття й підбір, удосконалювання нових, більш адекватних умовам, що змінилися.

Як таке поняття «кризова ситуація» окремо від особистості не існує, тому що кризова ситуація розглядається людиною крізь призму суб'єктивного сприйняття. Криза у свідомості виникає як критичне відношення людини до самої себе у плані її самопізнання. А оскільки одним з головних моментів самопізнання виступає подолання людиною самої

себе, на цьому рівні кризи можна розуміти, за словами В.М. Пряміцина, «як ексклюзивне подолання людиною самої себе та її інтеграцію в особистість».

Таким чином, критична ситуація – це така ситуація, в якій суб'єкт не може реалізувати основні потреби свого життя і яка ставить його перед необхідністю зміни способу буття (відношення до себе, до інших, до життя й смерті). У вітчизняній психології здійснення поворотних ситуацій у житті людини розуміється як передумова особистісних змін: змінюється соціальна ситуація розвитку особистості, відбувається зміна ролей, змінюється коло осіб, включених у взаємодію з нею, спектр розв'язуваних проблем і спосіб життя.

Надзвичайні (екстремальні) ситуації характеризуються, насамперед, надсильним впливом на психіку людини, що викликає в неї травматичний стрес. Психологічні наслідки травматичного стресу в крайньому своєму прояві виражаються в посттравматичному стресовому розладі (ПТСР), що виникає як затяжна або відстрочена реакція на ситуації, сполучені із серйозною загрозою життю або здоров'ю. ПТСР може розвиватися в катастрофічних обставинах практично в кожній людині, навіть за повної відсутності явної особистої схильності.

Травматичний стрес – особлива форма загальної стресової реакції. Як відомо, стрес є неспецифічною відповіддю організму на будь-яку зміну умов, що вимагають пристосувань. Центральними положеннями в концепції стресу, запропонованій у 1936 році Г. Сельє, є гомеостатична модель самозбереження організму й мобілізація ресурсів для реакції на стресор.

Стрес стає травматичним, коли перевантажує психологічні, фізіологічні, адаптаційні можливості людини й руйнує захист, коли результатом впливів стресора є порушення у психічній сфері за аналогією з фізичними порушеннями. Як стресор в таких ситуаціях виступають травматичні події – екстремальні, кризові та надзвичайні ситуації, що мають потужний негативний наслідок.

ПТСР являє собою комплекс реакцій людини на травму, де травма визначається як переживання, потрясіння, що у більшості людей викликає страх, жах, безпорадність. Це, у першу чергу, ситуації, коли людина сама переживає загрозу власному життю, смерть або травмування іншої людини. Передбачається, що симптоми можуть з'явитися відразу після перебування у травматичній ситуації, а можуть виникнути через багато років – у цьому особлива каверзність посттравматичних стресових розладів.

Як відомо з ряду досліджень, присвячених вивченню посттравматичних стресових станів, деякі люди, що пережили психотравмуючу ситуацію, пов'язану із загрозою життю, продовжують відчувати, що травма залишається актуальним моментом їх життя, заповнюючи весь простір минулого, сьогодення й майбутнього. Минуле «розколюється» на час «до» і «після» травми, сьогодення є болісним, майбутнього начебто і немає або воно «знеструмлене» – бажання, цілі, плани, усе, що рухає людиною у

звичайному житті, паралізовано. Цей стан позначений як почуття вкороченої життєвої перспективи й включений у перелік діагностичних симптомів ПТСР в Американський діагностичний стандарт. Як правило, жертви травматичного стресу втрачають цікавість до життя в цілому й до тих занять, які раніше мали для них сенс і були приємними, а також переживають почуття відгородженості від інших людей.

Під впливом травматичної ситуації у людини порушується процес сприйняття безперервності життя і руйнуються індивідуальні пояснювальні схеми, які до травматичного впливу робили суб'єктивний світ зрозумілим і передбачуваним.

Таким чином, перед людиною, що пережила екстремальну, кризову ситуацію, постає необхідність не тільки справлятися з виниклими внаслідок травматичного впливу переживаннями й необхідністю відновлення зруйнованої когнітивно-емоційної структури, але також стає важливим усвідомлення сенсу того, що відбувалося, й найчастіше – усвідомлення сенсу свого справжнього й подальшого життя, його переосмислення, формування нових значеннєвих орієнтирів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Науково-історичний та теоретико-методологічний аналіз проблеми розуміння особистістю смерті та відношення до життя дозволив нам зауважити, що на сучасному етапі розвитку психологічної науки питанню відношення до життя та смерті, а також вивченню сутності критичних життєвих ситуацій приділяється багато уваги, в першу чергу, через їх вплив на становлення особистості, особливо в ціннісно-смысловому аспекті. Провідну позицію в цьому питанні відведено екзистенціально-гуманістичній парадигмі.

Теоретичний аналіз дозволив встановити особливу значущість екстремальних ситуацій в осмисленні та переосмисленні особистістю свого життя. Особливе значення цей висновок набуває для людей, які частіше за інших стикаються з екстремальними ситуаціями через свою професійну діяльність. «Яскравими» представниками «екстремальних» професій є рятувальники. Незважаючи на явну теоретичну та практичну значущість досліджень смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій у людей, які регулярно потерпають від стресових, критичних та екстремальних ситуацій, вони є майже відсутніми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская – М. : Мысль, 1991. – 276 с.
2. Александровский Ю. А. Чрезвычайные ситуации и психогенные расстройства / Ю. А. Александровский // Врач. – 1997. – № 9. – С. 2–6.
3. Бурлачук А. Ф., Коржова Е. Ю. Психология жизненных ситуаций : [учебное пособие] / А. Ф. Бурлачук, Е. Ю. Коржова. – М. : Российское педагогическое агентство, 1998. – 315 с.

4. Василюк Ф. Е. Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Е. Василюк. – М. : МГУ, 1984. – 351 с.

5. Дубровский Д. И. Смысл смерти и достоинство личности / Д. И. Дубровский // Философские науки. – 1990. – № 5. – С. 67–72.

УДК 159.91

Кратинов В.А., здобувач кафедри педагогіки та психології ХДАФК

ОСОБЛИВОСТІ ПОТРЕБОВО-МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ КУРСАНТІВ, ЯКІ НАВЧАЮТЬСЯ У ВНЗ ЗАКРИТОГО ТИПУ

У статті здійснено аналіз впливу чинників навчально-службової діяльності курсантів першого і п'ятого курсів, які навчаються на факультеті ДАІ, на їх потребово-мотиваційну сферу. Показано, що між потребами першокурсників і курсантів п'ятого курсу існують суттєві розходження. Встановлено, що їх навчально-службова діяльність викликає значні нервово-психічні напруження; негативні зміни в психіці виявлено в результаті спілкування з начальством.

Визначено також, що у значної кількості курсантів відношення до законів України незадовільне, або вони вважають, що у їх майбутній діяльності їх знання не обов'язкові. Зроблено висновок про необхідність поглибленого дослідження умов навчально-службової діяльності курсантів з метою її оптимізації.

Ключові слова: курсанти закритих ВНЗ, потребово-мотиваційна сфера, навчально-службова діяльність

Постановка проблеми. Навчально-службова діяльність курсантів ВНЗ закритого типу має бути пов'язана не тільки з освоєнням ними самої діяльності, а і з осмисленням суб'єктом діяльності відношень з оточуючими їх людьми (викладачами, офіцерами, курсантами) та формування потреб і мотивації до певних процесів, наприклад, до засвоєння законів.

Відомо також, що джерелом розвитку особистості через діяльність має бути її активність. Але досить довгий час в радянській психології активність студентів оцінювалась шляхом перевірки засвоєних ними соціально заданих нормативів поведінки і діяльності. А ефективність навчальних впливів визначалась тим, наскільки у навчанні молоді людини вдалося сформуванню заздалегідь задані властивості та якості. Тобто, не враховувалась активність суб'єкта у вибіркового відношенні до присвоєваних зразків поведінки, нормативного складу діяльності, які пов'язані з його індивідуальними цілями й намірами, інтересами, потребами, емоціями. Інакше кажучи, спроба нав'язати ззовні суспільно визнані цінності завжди буде мало продуктивна, якщо вона не узгоджується з цінностями самого суб'єкта. На наш погляд, це і сьогодні є одним із негативних явищ у навчально-службовій діяльності курсантів університетів системи Міністерства внутрішніх справ України.